

19. YÜZYIL BAŞLARINDAKİ DEVRİMSEL BAŞKALDIRILARIN PROBLEMİ ÜZERİNE*

Gunnar Hering

Çeviren: Çağdaş Lara Çelebi**

Tartışmaya sunduğum düşünce taslağı, 19. yüzyılda Balkanlar'daki devrimsel ayaklanmaların nedenleri üzerine yapılmış çalışmalar için bazı metodolojik hususları sergilemeyi hedefler. Hemen bilinçli provokatif bir kanaat ile başlamak istiyorum: araştırmamız bize yorumsal bağlamlarda rol oynayabilir güçlü materyal etmenler sağladığı halde, bu devrimlerin nedenlerini nispeten az biliyoruz. Balkanlardaki devrimlerin yorumları üzerine ne farklı başkaldırılar sistematik karşılaştırması ne de olayların bireysel alanlarda sistematik analizi mevcuttur. Bunun yerine, kısmen devrimsel ayaklanmayı gösteren marjinal önkoşullar sıralanır. Tarihçiler sadece nadiren diğer ayaklanmaların çalışmalarında işleyen ve uzun süredir genelleştirilmiş analizlerin temeli olmuş olan açıklayıcı modellerle ayaklanmaların konularını ve varsayımlarını karşılaştırıyorlar. Tezada rağmen, bireysel durumlarda öyle görülüyor ki, Balkanlı tarihçiler tarafından karakteristik olarak “yabancı hakimiyet” olarak tanımlanmış olan Osmanlı hakimiyetinin Hıristiyan nüfus içerisinde bazen potansiyel bazen de açık bir şekilde ayaklanma eğilimi yarattığı yönünde genelde bir görüş birliği vardır. İmparatorluğun çöküş döneminde gerçekleşen krizlerde, köylülerin artan sömürülmesi, vergi yükünün baskısı, yolsuzluk ve adaletsizlik, genel olarak anlaşıldığı üzere Hıristiyanların durumunu bilemiş ve baskıcılara şiddetle karşılık vermeye hazır olmalarını pekiştirmiştir.

* “Zum Problem der Ursache revolutionärer Erhebungen am Anfang des 19. Jahrhunderts”, *Nationalrevolutionäre Bewegungen in Südosteuropa im 19. Jahrhundert*, (ed., Christo Choliolčev, Karlheinz Mack, Arnold Suppan), Viyana-Münih 1992, s.17-30.

** Dr., Öncelikle bana Prof. Dr. Gunnar Hering'in bu değerli çalışmasını Türkçe'ye çevirmeme izin veren Atina Üniversitesi Tarih Bölümü'nden hocam Prof. Dr. Olga Katsiardi-Hering'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çevirimin kontrollerini yapan T.C. Atina Büyükelçiliği – Ticaret Müşavirliği'nde Yerel Uzman ve Türkçe-Yunanca Yeminli Tercümanı Dr. Berin Mysli'ye, İstanbul Yunanistan Başkonsolosluğu Kültür Ataşesi Dr. Stavro Gioltzoglou'na ve Alexander S. Onassis Kamu Yararı Vakfı'nın eski öğrencilerinden Angeliki Paparadi'ye ne kadar teşekkür etsem azdır.

Haklı olarak araştırma, Avrupa Aydınlanma düşüncelerinin, devrim fikirlerinin ve özellikle milliyetçiliğinin –sadece entelektüeller tarafından değil toplumun diğer katmanları tarafından da, örneğin tüccarların da düşüncelerini dikkate almıştır ve sonuç olarak, devrim ayaklanmalarının hazırlanması ve patlak vermesinde belirleyici rol oynamış devrimci çevreleri ve komplocu grupları da araştırdı¹.

Özellikle birisi yakından Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün yaygın olarak bildirilen belirti ve sonuçlarını, devrim nedeni olarak incelediğinde, yorumsal çıkmazlar meydana gelmektedir. Sadece bu olgularla, devrimsel ayaklanmalar sorunsuzca yorumlanamazlar, çünkü bunlar politik ve sosyal sistemin süregelen krizleridir. Mesela, neden 1770'de Rusya'nın devrim sloganları az karşılık bulurken ve o kadar seyrek olmayan isyan hareketlerinin ana teması yerel hedefleri olduğu gibi, isyancılar sultanın otoritesinden² daha çok yerel Türk yetkililerine yönelirken, Yunanlıların ancak 1821'de ayaklanmış olmalarını merak edebilir.

Uzun süredir bilinen ve daha kesin olarak yeni sosyo-tarihi araştırma doğrultusunda incelenen durum göz önünde bulundurulduğunda, yorumun zorlukları sınırlı değildir: gerçek şu ki, durum, en azından belli alanlarda ve başkaldıran nüfusun belli kısımlarında, açık olarak çöküş döneminde, henüz düzelmıştır. Çağdaş bir gözlemci olan Fransa'nın Selanik konsolosu Bottu, Yunan bağımsızlık mücadelesinden bir yıl sonra, esnaf ve sanatkârların artan varlıklarını, isyanın nedenleri olarak yazmaktaydı³. Benzer gözlemler, Fransa'da Tocqueville'i şunları düşünmeye sevk ediyordu: “*Fransızlar kendi koşulları iyileştikçe, bunu bir o kadar dayanılmaz buluyorlardı*”...“*Bir ulus hiç şikâyet etmeden en baskıcı kanunlara katlandığında*”...“*bunların ağırlığı azalınca onları şiddetle hükümsüz kılması sıklıkla rastlanan bir durumdur. Devrim tarafından yıkılmış bir hükümet, neredeyse her zaman kendisinden önce gelenden daha iyidir*”... “*Kötü şey*”...“*sadece birisi onu üzerinden temizlediğini*

¹ Burada ilgili çalışma üzerine genel görüş verilmemiş olabilir. İlgili literatürün büyük bir kısmını kaydetmiş olan aşağıdaki tasarımlardan bahseden ilk bilgiler için: D. Djordjević, *Révolutions nationales des peuple balkaniques, 1804-1914*, Belgrad, 1965; B. Jelavich, *History of the Balkans*, C. 1: *Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Cambridge, Londra vs. 1983, özellikle 1. ve 4. bl. L. S. Stavrianos'un klasik çalışmasında listelenmiş olan eklenmiş bibliyografya faydalı bulunmaktadır, *The Balkans since 1453*, New York vs. 1958 *Istorija Srpskog Naroda* (Sırp Halkı Tarihi), C. 4/1 ve 5/1, Belgrad 1981, 1986; A. E. Vakalopoulos, *Istoria tou Neou Ellinismou*, C. 4, 5, Selanik 1979, 1980; *History of the Greek Nation*, C. 11, 12, Atina 1975 (belirtilmiş kaynakların ve bibliyografyanın iyi bir sentezi ile) R. Pslong (ed.), *Balkan Society in the Age of Greek Independence*, Londra 1981.

² J. A. Alexander'ın güvenilir ve realist çalışmasına bakınız, J. A. Alexander, *Brigandage and Public Order in the Morea 1685-1806*, Atina 1985, özellikle s. 51 vb.

³ Vakalopoulos bundan bahsediyor, *History*, age., C. 5, s. 48 .

düşündüğünde, katlanılmaz görünür. O zaman birinin ortadan kaldırdığı bütün suistimaller, geriye kalanları daha açık vurguluyor gibidir”⁴.

Tocqueville ile aynı doğrultuda fakat farklı düşüncelerle 1938’de Crane Brinton devrimlerin yorumlarını araştırıyordu. Bunlardan, onun karşılaştırmalı çalışmasının gösterdiği gibi, ekonomik büyüme ve ilk reformlar aşamasında olan toplumlar, devrimler tarafından tehdit edilir. Ayrıca, entelektüellerin faaliyetlerindeki değişimi ve politik sistemin kendisini çevrenin yeni koşullarına adaptasyonundaki yetersizliğini, devrimin nedenleri olarak tanıtır⁵.

Bu öneri takip edilirse, aslında hem Sırp hem Yunan başkaldırısının öncesinde benzeri iyileşmeler olduğu kanıtlanıyor.

Özellikle Sırlar için, 1683 ve 1739 arasındaki uzun savaş dönemi ve onun derin sonuçlarını dinlenme dönemi takip etti⁶. Bu dönemde, tabii, tımar sistemini istikrara kavuşturma çabası büyük ölçüde başarısız oldu ve çiftliklerin düzenlemesi köylüler aleyhinde gelişti. Vergi yükü de arttı⁷. Öte yandan, terk edilmiş alanlar tekrar yerleşime açıldı⁸. Demografik gelişim, tarım üretiminin artışı ve aynı zamanda genel yaşam koşullarının iyileşmesi, büyük ihtimalle durumun iyileşmesini işaret ediyordu. Çiftliklerin oluşumu ile eş zamanlı olarak, hayvancılık ihracatı arttı, yani (Sırp ürünlerinin ithalatı nedeniyle) Avusturya, özellikle 1778-1779’da değer bazında ihraç ettiğinden yaklaşık beş buçuk kat fazla Türkiye’den ithalat yaptı⁹. Zanaatlar da geliştirilmişti¹⁰. 1768-1774 Türk-Rus Savaşı’nın sona ermesiyle ve esasen 1781’den itibaren Babıâli ilan ettiği bütün tedbirleri uygulama konumunda olmamasına rağmen, İstanbul’un, Sırların yaşadıkları yerlerde, zorlukları kenara itmek için birkaç

⁴ A. De Tocqueville, *Der Alte Staat und die Revolution*, Hamburg, 1969, s. 219. Tocqueville’nin Fransız Devrimi ile ilgili argümanları ve tutumları üzerine zengin literatürden, belki bahsedilmiştir, bkz. F. Furet, *Penser la Révolution française*, Paris 1978, s. 173 vb. Karşılaştırmalı ve M. Richter, “Tocqueville’s Contribution to the Theory of Revolution”, C. J. Friedrich (ed.) *Revolution*, New York 1960, s. 75-121.

⁵ C. Brinton, *The Anatomy of Revolution*, New York 1965 (‘1938).

⁶ Kısaca: *Istorija Srpskog Naroda*, age., C. 4/1, s. 306-431.

⁷ A. Sućeska, "O nastanku cifluka u nasim zemljama" (Bizim ülkelerimizde çiftliklerin kurulması üzerine), *Godisnjak Ist. Društva Bosne I Hercegovine*, C. 16, 1975, s. 35-57 R. Tricković, "Čiflučenje u Beogradskom pašaluku u XVIII veku" (18. Yüzyılda Belgrad Paşalığı’nda çiftliklerin kurulması), *Zbornik Filozofskog Fakulteta*, C. 11/1. Belgrad 1970, s. 575-580 . B. M. Nedejkovic’in daha önceki eseri eşsizdir, *Istorija bastinske svojine u novoj Srbiji od kraja 18 veka do 1831* (Mülkiyet tarihi - 18. Yüzyılın sonundan 1831’e modern Sırbistan’da baskıcı), Belgrad 1936.

⁸ J. Cvijić, “Metanastazicka kretanja. Njihovi uzroci I posledice” (Devrim hareketleri. Nedenleri ve sonuçları), *Srpska Kraljevska Akademija, Naselja I poreklo stanovništva*, C.12, Belgrad 1922.

⁹ *Istorija Srpskog Naroda*, age., C. 4/1, s. 346.

¹⁰ Agy, s. 347, vb.

çabası oldu¹¹. Zaten, 1796'da yerel hükümetin yetkileri genişletildi, *nezlerin* hiyerarşileri sağlamlştırıldı ve ilk kez *vrhovni* nezi* takdim edildi¹². Belgrad Paşalığı'nda III. Selim'in zamanında, siyasi rejim ile ilgili başka beklentilerin oluşmasına izin veren gelişmeler oldu: nefret edilen Yeniçeriler öncelikle Belgrat'tan kovuldular, 1791'de geri dönmeleri yasaklandı¹³. Popüler yönetici Hacı Mustafa *nezlere* sadece yönetimde fazla yetki vermekle kalmadı, ayrıca kiliseleri tamir etme ve inşa yetkisi de verdi. 1798'de, Sırların Hacı Mustafa'yı desteklediği, Pasvanoglou'na karşı savaşı finanse etmek zorunda olduğu zaman, vergi artışlarına bile katlanıldı¹⁴.

Yunan ve Arnavut nüfusun hatırı sayılır kısmının 1821 ayaklanmasına, hatta onun ilk aşamasında, destek verdiği bölgelere bakıldığında, bu yerlerin şüphesiz olarak ekonomik gelişimi ve içinde bulunulan durumun genel gelişimini kanıtlamış bölgelerden oluştuğu görülür. 18. yüzyılda Mora'nın birçok ileri geleni Osmanlı egemenliğini Venedik egemenliğine tercih etti; “ve neredeyse elli yıl boyunca Mora büyük bir barış ve mutluluk ile yaşıyordu ve atalarımız bu dönemi “iyi zamanlar” diye adlandırıyor¹⁵. Hıristiyan nüfusa yönetimde, Osmanlı'nın doğrudan otoritesi altındaki diğer yerlerden daha fazla katılım fırsatı sunan, özerk hiyerarşik kademeli sistem geliştirildi¹⁶. Belgrad Paşalığı'nda, Yeniçerilere olduğu gibi, Mora'da da Hıristiyan ve Müslümanların hoşnutsuzluğu 1770'de ülkeye gelen Müslüman Arnavutların aleyhine döndü, Türklerle birlikte Yunan ileri gelenleri ve hırsızları onların saldırılarına karşı mücadele verdi¹⁷. Burada, sıcak renklerle, huzurlu bir durumun resmini çizmemeliyiz, çünkü özellikle Mora'daki vergi yükü ve adalet yönetimi ile ilgili belirsizlikler, ayan Karaosmanoğlu gibi Türk topluluğu liderlerinin daha fazla

¹¹ Agy, s. 354, vb.

* [Vrhovni: en önemli, üstün].

¹² D. Pantelić, *Beogradski pasuluk pred prvi srpski ustanak (1794-1804)* (1794'ten 1804'e ilk Sırp ayaklanması öncesi Belgrad Paşalığı) 1949 (= SAN, C. 146), s.48-100; M. Djordjević, *O pitanju samouprave Srbije 1791-1830* (1791-1830 Sırp hükümeti meselesi üzerine), Belgrad 1972.

¹³ D. Pantelić, *Beogradski pasuluk*, age, s. 79 vb.

¹⁴ III. Selim için özellikle S. J. Shaw, *Between Old and New: The Ottoman Empire under Selim III, 1789-1807*, Massachusetts Cambridge 1971 (daha fazla bibliyografya ile) Sırp tarihinde tamamlayıcı S. Novaković, *Tursko carstvo pred srpski ustanak 1784-1804* (1784-1804 Sırp ayaklanması öncesi Türk imparatorluğu), Belgrad 1906; D. Pandelić, *Beogradski pasuluk*, age, s. 77 vb, 128 vb.

¹⁵ Bu, K. Deligianni'nin hatıralarında bahsedilmiştir. K. Deliyianni, *Aponnimonevmata*, C. 1, Atina [Mücadelelerin biyografisi], C. 16 (1957)], s. 18.

¹⁶ M. V. Sakellariu, *I Peloponnisos kata tin defteran Tourkokratian (1715-1821)*, Atina, [Bizans ve Modern Yunan Filolojisi Metinleri ve Çalışmaları, C. 33], s. 87-98.

¹⁷ J. A. Alexander, *Brigandage*, age, s. 51 vb., 64 vb., passim M. V. Sakellariu, *I Peloponnisos*, age, s. 87-98, 193 vb.

19. Yüzyıl Başlarındaki Devrimsel Başkaldırıların Problemi Üzerine

koruma ve daha fazla imtiyazlı çalışma şartları sağladığı Batı Anadolu'ya doğru göçü canlandırdı¹⁸.

Fakat 19. yüzyılın başında durum istikrara kavuşturuldu. 1870'den itibaren, 18. yüzyılda Mora'ya ve Mora'dan transfer yapan Fransız tüccarlar, Yunanlılar tarafından bir kenara itildiler¹⁹. Mora'dan ihracat giderek arttı ve 1805-1810'da, Avrupa'daki büyük çaptaki talep, artık savaşıyan güçlerin tüccarları tarafından karşılanmayınca, zirveye ulaştı. Sadece 1794-1810 arasında Patras'dan tahıl ihracatı dört kattan fazla arttı²⁰. Net fiyatlardaki Mora tarım ürününün toplam değeri 1794 ve 1815'de %24 artmalıydı, zaten nominal değer %320 artmıştı²¹. Bu saptamayı başka kanıtlar da onaylamaktadır. Hem Mora'nın (ve genellikle Yunan) ürünlerinin²² fiyatları hızla arttı, hem de ücretler arttı²³. Ali Paşa'nın oğlu Veli Paşa, Yarımada'nın kumandanı olarak, vergilerini birçok yerde devren kiralamayla sağlayan toprak sahibi ve tüccar Hıristiyan yüksek sınıfını teşvik etti²⁴.

Orta Yunanistan'da, başkaldırının ikinci önemli merkezinde, farklılaşmış Rum zaptiye askeri sistemi büyük oranda devlet yönetiminin²⁵ yerine geçti, Epir'de nüfus göreceli olarak var gücüyle Yunan unsurunu destekleyen ayrılıkçı Ali Paşa'nın²⁶ modern gücünün kontrolü altındaydı.

Özerk yönetime sahip adalara²⁷ genellikle Türk garnizonlar gönderilmemişti ve Osmanlı yetkililerinin olduğu yerlerde, bunlar devleti son

¹⁸ M. G. F. A. Choiseul-Gouffier, *Voyage pittoresque dans l'Empire ottoman: en Grèce, dans la Troade, les îles de l'Archipel et sur les côtes de l'Asie-Mineure*, C. 22, Paris 1842, s. 61 vb.

¹⁹ M. V. Sakellariu, *I Peloponnisos*, age, s. 215 vb.

²⁰ Yayınlanmış kaynakların kritik yaklaşımlarıyla Mora'nın ürünleri için, agy, s. 260 vb. Daha fazla bkz. V. Kremmidas, *Sinkiria kai emborio stin proepanastatiki Peloponniso (1793-1821)*. Atina 1980, yabancı ticaretin değeri için s. 56 vb., ithal edilen ürünler için s. 141 vb., bkz. esas istatistikler s. 62 vb., 146 vb.

²¹ Agy, s. 320.

²² Agy, s. 115 tab. 24, s. 122 tab. 27, s. 124 tab. 28, s. 129 tab. 31.

²³ Agy, s. 117 tab. 25.

²⁴ M. V. Sakellariu, *I Peloponnisos*, age, s. 245 vb.

²⁵ Rum zaptiye kurumu için, A. E. Vakalopoulos, *Istoria tou Neou Ellinismou*, C. 2, Selanik 1976, s. 364-383.

²⁶ Yunan tarih yazımı bu adamın betimlemesini ve ayrıca genişletilmiş bibliyografyasını ziyadesiyle olumsuz sunar, S. Aravandinos, *Istoria tou Ali Pasa tou Tepeleni*, 2 C., Atina 1979 (1985). Daha fazla bkz., G. Romerand'ın en yeni çalışmaları *Ali de Tepelen: Pacha de Janina 1744-1822*, Paris 1929, ve W. C. F. Plomer, *The Diamond of Janina: Ali Pacha, 1741-1822*, Londra 1970. Stavrianos'un tahmininde dengelenir, *The Balkans since 1453*, age, s. 218 ?. ve P. F. Sugar, *South- Eastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*, Seattle- Londra. [*A History of East Central Europe*, C. 5], 1977, s. 239 vb.

²⁷ Daha fazla analizi olmadan kaynağın özeti, bkz. Eleni Koukou, *I koinotiki thesmi stis Kiklades kata tin Tourkokratia*, Atina 1980. Tamamlayıcı bkz. A. E. Vakalopoulos, *Istoria*, age, C. 2, s. 325-364 (ayrıca kaynakça ile birlikte).

derece sınırlı bir güçle temsil ediyorlardı. Yunan tüccar filosu²⁸ tamda yüzyılın sonunda büyük bir gelişme yaşadı. 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması'nın iyi bilinen şartları, Ege'nin ticari adalarına, varlıklarının büyük bir kısmını, ticari filolarının genişlemesini ve üst tabaka burjuva yaşam tarzlarını borçlu oldukları Güney Rusya ticaretinde verimli girişimlere izin veriyordu.²⁹

Sözü geçen bu yükselme ve gelişme dönemi için, bahsedilen durumda, eğitim sisteminde benzeri eğilimlerin delillerini sunabilirim. Yönetimde güçlü konumu olan Yunanlılar, kilisede de hakim bir statü kazandılar.

Bulgarlar'ın ekonomik faaliyetlere katılımlarının artması ve 19. yüzyılda okullarının genişlemesi hakkında çok şey biliyoruz, ayrıca kilise ile ilgili çatışma önceden onların lehine sonuçlandıktan sonra başkaldırdılar. Nikolaj Todorov tarafından kanıtlandığı üzere, kırsal yerlerde edinilmiş mülkiyetlerin Vidin, Rusçuk ve Sofya, üç şehre doğru devredilmesi 18. yüzyıl boyunca sürdü, öyle ki 1700-1710'da toplam sadece 200 kuruş değerinde olan evlerin %34.1'i yüzyılın son on yılında 201-500 kuruş kategorisine ve %16.4'ü 500-1000 kuruş kategorisine tırmandı³⁰.

Eğer bu gözlemler doğruysa, bunlar artan baskı, hakların elden alınması ve çaresizlik argümanını zayıflatıyor, bireysel karar alıcılar veya yerel kurumlar ve benzerlerine karşı şiddet hareketleri gerçekleşiyor, fakat siyasi ve sosyal ilişkilerin değişimini hedefleyen uygulayıcıların hiçbir devrimi yok. Güneydoğu Avrupa devrimlerinin gelişme aşamaları sonucunda olmasa da, bu aşamaların ardından meydana geldiği ispatlanabilir, ancak durumun iyileşmesi veya üretim güçlerinin kendini toparlamasından söz etmek yeterli olamaz. İlk olarak, [bu tür durumlar] gerileme sürecinde olduğu gibi, uzun vadeli süreçlerdir ve aniden yükselen devrimsel durumlar böyle yorumlayamaz. İkincisi, insanlar iyi (ve hatta öncekinden daha iyi) yaşadıkları zaman (veya daha doğrusu, daha iyi yaşadıklarından dolayı) başkaldırırlar diye iddia etmek aydınlatıcı bir bilimsel hipotez yerine kinik bir yaklaşım olurdu. Bu nedenledir ki Brinton'un temel düşüncesi olan gelişim aşamasının devrimle ilişkilendirilmesi, tepkilere neden olmuştur. Bu problem ile ilgili, tartışmaya sebep olmak için dikkatinizi aşağıdaki bazı teorik devrimsel açıklamalardaki bize daha fazla yardım edeceğine inandığım, şimdiye kadar gereği kadar çok çalışılmamış Güneydoğu

²⁸ G. Leondaridis, *Elliniki emboriki naftilia (1453-1850)*, Ayina, [EMNE- Mnimon. Theoria kai Meletes Istorias, ? 1], 1981 karşılaştırmalı ve T. Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", *Journal of Economic History*, C. 20, 1960, s.234-313, özellikle s.273 vb.

²⁹ G. Leonidas, *Naftilia*, age, s. 52 ? V. Kremmidas, *Sinkiria*, age, s. 209 ? A. E. Vakalopoulos, *Istoria*, age, C. 4, s. 467-489. Olga Katsiardi-Hering, "H afstriaki politiki kai i elliniki nafsiplia (takriben 1750-1800)", *Parousia*, C. 5, 1987, s. 465-537, özellikle 459-461, 464-469, 483 vb.

³⁰ N. Todorov, *Balkanskij grad, XV-XIX vols. Socialno-Ikonomidesko i demografsko razvitie (17.-18. Yüzyıl Balkan Şehri. Sosyo-Ekonomik ve Demografik Yükseliş, Sofya 1972, s. 161).*

19. Yüzyıl Başlarındaki Devrimsel Başkaldırıların Problemi Üzerine

Avrupa üzerine gözlemlere çekmek istiyorum. James Davies, 1962’de “Devrim Teorisine Doğru” isimli çalışmasıyla kendisini daha ileri götüren bir yeniliği başardı.

Onun iddialarına göre, gerçek bir ekonomik büyümeyi, kısa fakat zor bir gerileme takip ettiğinde: gelişim safhasındaki ilerlemeler, daha sonradan tatmin olmayacak umutlara ve taleplere neden olur, böylece hayal kırıklığı ve güvensizlik ortaya çıkar ve bu durum devrimlere neden olur. Böyle bir durumda çatışmalar, ani beliren zorluklar veya kıskırtmalar devrim olaylarına neden olabilir. Bunu takip eden tartışmada, ortaya çıkan eleştiri bu ifadelerin zayıflığı olarak, Davies’in sadece bu tarzdaki ekonomik süreçleri göz önünde bulundurduğunu değerlendirdi, diğer bir deyişle o iktisadi indirgemeciliği ifade etti. R. R. Tanter ve M. Midiarsky’nin³¹ önerdiği gibi, hayal kırıklığına uğramış umutlar iktisadi ve ayrıca siyasi ve kültürel değerlere atıfta bulunabilir. Sonunda Chalmers Johnson düşüncelerini işlevselci bir yaklaşıma genişletti³². Devrim değişimlerini çevresel yapılar ve sistem değerleri arasındaki denge, ani yoğun baskı nedeniyle dalgalandığında beklemeliyiz. İnsanların zihinlerinde bu süreçlerin transferini her ne alakadar ediyorsa etsin, toplu şiddetin dinamiklerinin görünümü ile ilgili yol gösterici çalışmasından dolayı Ted Gurr’a borçluyuz³³. Gurr, sosyal grupların saldırganlığa eğilimi hususunda, saldırganlık dinamiklerinin oluşumu ve etkinleştirilmesi üzerine tarihçi için önemli birkaç versiyon dile getirmiştir.

Bu düşünce doğrultusunda, atıfta bulunduğum öneriler üzerine tartışmaya girmeyeceğim³⁴. Ancak, içerikli varsayımlar çıkarılabilecek bu öneriler bana uygun görünüyor. Bunu, Sırp ve Yunan başkaldırılarından referanslar vererek açıklığa kavuşturacağım. Bu durumlarda, sadece büyük kesimler başkaldırının taşıyıcısı olduklarında veya başlamasından sonra harekete geçtiklerinde devrimlere sebep olurlarken, devrimlerde hiç şüphesiz rolü olan bireysel ideologların veya küçük devrimci çevrelerin tutumlarının yorumu beni ilgilendirmiyor. Düşüncelerimizin bir sonraki adımı olarak, artan beklentilerin hayal kırıklığı varsayımını veya sözde görece hayal kırıklığını kontrol edelim. Uygulamada, gelişim ve konumun iyileşmesi aşamasını, yukarıda bahsedildiği gibi, Sırp’da Dahi’nin egemenliğinden itibaren, Hacı Mustafa’nın 1801’de³⁵

³¹ *A Theory of Revolution* [= Conflict Resolution, C. 11] 1967, s. 264-279.

³² *Revolutionary Change*, Boston 1966.

³³ *Why Man Rebel*. Princeton 1970.

³⁴ Tartışmanın iyi bir genel değerlendirmesi için bkz. I. Kramnick, “Reflections on Revolution: Definition and Explanation in Recent Scholarship”, *History and Theory*, C. 11, 1972, s. 26-63, ayrıca H. Wassmund, *Revolutionstheorien. Eine Einführung*, Monako 1978.

³⁵ Esasen, S. Novaković, *Ustanak na dahije* (Dahi karşısında isyan), Belgrad 1904; D. Pandelić, *Beogradski pasuluk*, age, s. 286 vb.

suikastından sonra oluşan, Yunanlılar'da özellikle 1815 Barış Anlaşması'ndan itibaren, kısa dönem ani, adeta harap edici gerileme takip eder.

Resim 1: Brodmann'ın litografisinden Balkan isyancıları (D. Fotiadis, *Ī Epanastasi tou Eikosiena*, C. 1, Atina, Melissa, 1971, s.423).

Çok sayıda nezin*, genel cinayet amaçlı çalışması, bize burada dehşete düşüren bir örnek vermemize izin veriyor³⁶. İlk başta sadece Belgrad Paşalığı'ndaki keyfilige ve zorluklara karşı ayaklanan Sırp lar, Babıali'ye karşı sadakatlerini sürdürmek isterken, artan beklentiler ve bu çeşit umutların yerine getirilmesinin sürekli olarak azalışı arasında, hızla durmadan genişleyen uçuruma neden oldular: III. Selim'in güvenlik ve zorluklarla uğraşmada özerklik üzerine diğer Sırp taleplerini de dikkate alma isteği, cesaret eksikliği ve sultanın sarayındaki tutucu Müslüman çevrelerin baskısı nedeniyle başarısız oldu, bu nedenle sonunda 1805'den itibaren isyancılar sultanın kendi gücüne karşı mücadele eder oldular³⁷.

Mora'da Ali Paşa'nın oğlunun [yerine], aynı şekilde Hıristiyan unsurunu desteklemeyen ve özerk yönetim organları olan toprak sahibi yöneticilerle şiddetli çarpışmalara kadar varan yöneticiler geçti³⁸. Ekonomik gerileme sürecinde, Napoleon Savaşları'ndan sonra, değişmez talep nedeniyle, sadece kuru üzüm üretimi gibi bazı üretken endüstriler muhafaza edilebildiler³⁹. 1819-

* [Nez: prens, yönetici].

³⁶ *Istoriја Srpskog Naroda*, age, C. 4/1, s. 429 vb.

³⁷ S. J. Shaw, *Between Old and New*, age, s. 305-357. *Istoriја Srpskog Naroda*'da Sırp literatürünün değerlendirilmesi, age, C. 5/1, s. 25, dip. 1.

³⁸ K. Deliyannis, *Apomnimonevmata*, age, C. 1, s. 63 vb.

³⁹ V. Kremmidas, *Sinkiria*, age, s. 148 vb.

19. Yüzyıl Başlarındaki Devrimsel Başkaldırıların Problemi Üzerine

1820’de Mora’nın ihracatları 1815-1817 seviyesinin oldukça altındaydı, buğday fiyatları düşmüş ve 1820’de 1815 fiyatının %55.3’ü kadar ediyordu. Aynı zamanda ithal mallar için fiyat endeksi hızla arttı. Azalan ihracat yüzünden, toprak sahipleri ve tüccarlar Osmanlı parasının değer kaybını daha fazla dengeleyemediler⁴⁰. 1821 yılına gelindiğinde, Moralı toprak sahipleri ve ileri gelenlerinin büyük çoğunluğu Türkler’e ağır borç altına girdiler⁴¹.

İktisadi gerilemeyi denizcilikle ilgilenen adalar da hissetti. Sadece İdra Adası’nın ticari kazancı gemi başına ortalama kar limiti, yatırılan sermayenin yüzdesi olarak %116’dan (1810) %19’a (1820) düştüğünde, ticari kârları 7.749.510 kuruştan (1816) 1.376.039’a (1820) [= %17.7!] düştü. Birçok geminin denizcisi işsiz kaldı, bazı mürettebat üyeleri korsanlığa döndü. 1821’de, yeni uğraşı bulmak için devrime katılımı teşvik edenler işsiz denizcilerdi⁴². Bu bağlamda, karşılaştırma olarak, Fransa’da 1787 yılından bu yana var olan ekonomik krizden bahsedelim.

Ana hatlarıyla belirtilen nedensellik varsayımına karşı antitez formüle edebilir: artan beklentilerin çürütülmesi durumlarının ne hepsinde, ne de bir çoğunda bir devrimcilik dinamiği, hele ki bir devrim durumu yaratılmamıştır. Silindir şapkanın içindeki tavşanı göstermek gibi, sihirli bir şekilde, sözde gecikmiş etkenler, üstelik, gözetimimizde olmayan durumlarda yardımcı olmuyorlar.

Bu durum, yaşam deneyimi ile onaylanmış apaçık bir gerçeği gösterir ki, daha geniş katmanlar genellikle hayal kırıklığına, hatta gelişim aşamasından sonra ağır mahrumiyetlere uğramıştır ve yıllarca yıkılmadan sıkıntı çekmiştir. Dolayısıyla, iktisadi zıtlık devrim vakalarının nedeni olarak, tek başına sonuç veya hayal kırıklığı olamaz. Bu nedenle, nüfusun büyük bir bölümünün artık hukuk sistemini yasal karşılamadığı, tam olarak [bu sistemin] daha fazla yönetemeyeceğine inandıkları için ve sadece durumdan dolayı değil, [fakat] koşullara karşılık olması için başka bir önkoşul tanıtılmalı.

Elde edilen izlenim, bir *société sans État*’nın* oluşmuş olmasıdır, yani bir otorite boşluğu, Fransız Devrimi’nin⁴³ başındaki gibi kimsenin nüfuz edemediği boş bir otorite alanı, yasadışılığın aşırı durumu, devletin yetersizliğidir. Bu arada devrim hareketlerinin taşıyıcılarının en zayıf belirtileri ve hoşnutsuzların

⁴⁰ Agy., s. 56 vb., 63 vb., 113, 117-129, 145, 240 vb., 258 vb.

⁴¹ G. Leondaridis, *Naftilia*, age, s. 56 ?. V. Kremmidas, *Elliniki Naftilia 1776-1835*, C. 1, Atina 1985, s. 104 vb., 122-128 aynı, “H oikonomiki krisi kai i Epanastasi tou 1821”, *Mnimon*, C. 6, 1976/77, s. 24, 29.

⁴² F. Furet, *Penser la Revolution*, age, s. 42, 49.

* [Devletsiz Toplum].

⁴³ Uygun bir şekilde problemin bir özeti, bkz. P. E. Sugar, *South Eastern Europe under Ottoman Rule*, age, s. 233 vb.

geniş katmanı bile, bu şekilde yorumlanmıştır. Birçok modern deyişte, sonradan ifade edilmiş deyişlerde değil, yani, sonraki devrim olaylarının deneyimi [ile değil], ama iyi yılların yükseliş döneminde, iyimserliğin sınırları belirir: yaşam koşullarının gelişmesine rağmen, gelirin artmasına veya adil bir paşanın yararlarına rağmen, Osmanlı sisteminin belirli zayıflıklarının kaldırılamamış olduğu kesindir. Bu açıkça güvensizliğe, durumlara güven duyulmamasına bağlıydı. Yolsuzluğun, entrikaların, ofislerin devralınmasının yeni bir durum yarattığı, veya merkez kurumların aralarındaki anlaşmazlıklar ve Babıali ile ayrılıkçı paşalar arasındaki özel güçlerin, güçlü ayan ve Yeniçerilerin –önceden tahmin edilemez karışıklığa neden olduğu hesaba katılmalıdır.

İmparatorluğun bu şekilde yönetimi, hem merkezi hükümetlerde hem de eyalette, sürekli olarak güvensizdi çünkü, parçalanmış ve karşılıklı olarak çatışan güçlü seçkinler⁴⁴ tarafından etkileniyordu, ve büyük ölçüde yozlaşmıştı, yükselme döneminde bile insanların daha basit hayat deneyimlerine bağlıydı, çünkü her şey insan karakterine bağlıdır. Egemen sistemin devamlı krizlerinde ya bir kişi veya bir grup insan hükümet görevlilerinin yerini alabilir. Ve sadece “toplumsal” sistemin artık yasadışı [olan] ek ücretlerini (hediye baha, tekalif-i sakka) kaldırmak veya bir ihtimalle düzenlemek için başarısız girişimler önerirler⁴⁵. Mora’da, ekonomik rahatlığı başarmış önde gelen Hıristiyanlar, vefatlerinden sonra mülklerine –kanunsuz olarak değil, en büyük ferman gücüyle-, el konulacağından korkuyorlardı⁴⁶. “Bati” ile temas kuran herkes, sadece bir bakışta, kendi anavatanındaki gelişmelerin Avrupa’nın medeni dünyası ile arada oluşan uçurumu asla kapatmak için yeterli olmayacağından şüpheleniyordu.

Yükseliş döneminde, Moralı toprak sahipleri ve tüccarlar, kırsal ekonominin eğer ticaret genişlerse, kendi üretim kapasitelerinin limitlerine ulaşacaklarının farkına vardılar. Fakat Mora’daki çiftlik arazilerinin sadece %33.3’ü Yunan mülküydü, buna karşılık bu yüzeyin iki katı Müslümanlara aitti. Onlar sadece nüfusun %14’ü olduklarından (Orta Yunanistan’da %7-8), bu ilişkiyi değiştirmek için dikkate değer bir mücadele vardı⁴⁷. Gerileme döneminde, toprak istemi, topraksız olan gündelik çalışanlar, küçük kiracılar ve hayatlarını devam ettirmek için yetersiz toprak parçası sahipleri arasında, olağanüstü düzeyde arttı.

⁴⁴ M. Ursinus’un mükemmel bir çalışması, *Regionale Reformen im Osmanischen Reich am Vorabend er Tanzimat. Reformen der rumelischen Provinzialgouverneure im Gerichtssprengel von Manastir (Bitola) zur Zeit der Herrschaft Sultan Mahmuds II. (1808-39)*, Berlin 1982.

⁴⁵ K. Deliyannis, *Apomnimonemata*, age, C. 1, s. 60, 67.

⁴⁶ M. B. Sakellariou, *I Peloponnisos*, age, s. 48 ?, 136 vb.

⁴⁷ Barrington Moore, *Reflections on the causes of human misert and upon certain purposal to eliminate them*, Boston 1973, s. 171.

19. Yüzyıl Başlarındaki Devrimsel Başkaldırıların Problemi Üzerine

Pazar için üreten, ticaret ve yatırım yapanlar, günlük yüksek düzeyde yasal bir güvenceye ve hatta genellikle bölgeler-arası ticaret ve ekonomik iletişim seviyesine bağlıydı. Tam olarak bu doğrultuda, Osmanlı İmparatorluğu'nda risk yüksekti ve sadece yabancı güçlerin temsilcileri ile ve kapitülasyonlar sayesinde [bu risk] azaltılabilirdi.

Derin kriz tarafından takip edilen uzun vadeli büyüme modelini daha fazla tamamlamamız gerekecektir. Benim önerim, devrim kırılmalarının yorumu için, sadece krizlerin içinde yaratılan hayal kırıklıkları göz önüne alınmamalıdır, fikrine dayanır. Gerçek şudur ki, gelişmenin inişe geçmesi veya durumun kötüleşmesi devrim atmosferi yaratır [fikri] şununla bağlantılıdır, gelişim aşamasında zaten olasılık sınırları ve sistemin kapasitesi belirgin duruma gelir, diğer bir deyişle, Davies ve diğer yukarıda bahsedilen teorisyenlerin beklentiler ve sistemin performansından çıkarttıkları olumsuz deneyimlerdir, dolayısıyla [buradan] bunları ikinci kritik aşamaya taşıyorlar. Barrington Moore, başlıca eserinden daha az etki bırakan bir kitabında, göreceli hayal kırıklığı fikrinin hangi yönde genişletilmesi gerektiği [meselesini] başarıyla gösterir. Meşruiyetin düşmesi, sonuç olan devrimden önce gelir, bütün entelektüel ve duygusal yapı var olan yapıyı doğal, meşru ve kaçınılmazın karışımı olarak gösterdiğinde –bu düzenden çok az faydalarından yararlananlara bile- beklenmedik soruların önünde sarsılmaya başlar ki bunlar için var olan tutuculuklar adım adım inandırıcı görülen cevaplar vermeye son verir⁴⁸.

Güneydoğu Avrupa devrim olgularının kendine has özelliklerini yakalamak için, Balkanlar'daki yeni başlayan 19. yüzyıl devrimleriyle diğer devrimleri kıyaslamaya kalkışırsak, ne Sırp ne de Yunan ayaklanmalarında rol oynamamış olan farklı nedenler zincirini sergilemek zorunda kalırız. Aksini ispat eden beklentiler prensibine dayanarak, devrimler sadece ileri sistemin başarısızlığından dolayı geç kalan değişimi ivmelendirmesi gereken katman ve sınıflarda oluşur, diye sonuçlandırılmamalıdır. Zaten Fransız Devrimi'nde belirli katmanların tavrı bugün İran'daki olayları neyin teyit ettiğini gösterir: devrim değişim yüzünden, geleneksel düzenin unsurlarının yıkılması [durumunda] bile doğrudan buna bağlı tabakalara direniş mecburiyetini uyandırdığında ortaya çıkabilir. Belirli grupların bu çeşit ruh halleri, Osmanlı İmparatorluğu Hıristiyanları arasında, reformların var olan kanun ve değerleri tehlikeye düşürdüğü görüldüğünde, ancak yüzyılın ikinci yarısında kendini gösterdi. Zaten, birisi bu görüşü bile, ana hatlarıyla yukarıda çizilmiş, bozulmuş beklentiler ile yorumlayabilir, çünkü grupların ve katmanların beklentilerinin hayal kırıklığına uğradığı ve bu hayal kırıklıklarının politik sistemi suçlaması buradaki tek gerçektir.

⁴⁸ F. Furet, *Penser la Revolution*, age, s. 38 vb.

Hayal kırıklığının ekonomik gerileme veya onların modernleşme sınırlarından gelmesi mümkündür, ama şart değildir. Bu gruplar veya katmanlar uzun bir dönemden sonra öncelikli ideal değerlerinin tehdit edildiği saptamasında bulunabilirler. Örnek, kriz durumunda farklı katmanların karşıt veya çatışan ruh halinde sonuçlanabilmesini de dışlamaz, yani bir devrim birçok amaç için savaştan birçok kişinin devrimi olur.

Bu noktada, bu çeşit düşüncelerin ulaştıkları derinlik hakkında bir envanter çıkartmalıyız. Yukarıda bahsedilen metodolojik önerilerin ve tartışmaya yerleştirdiğimiz kritik ilavelerin yeterli olduğunun sistematik soruşturmalarla kanıtlandığını veya tamamen farklı sonuçlarla neticlendiğini farz edelim. Her iki durumda da ne yorumlanırdı? “Devrim” midir, “ayaklanma” mıdır? Mevcut devrim tarihi araştırmaları seviyesi ve devrimler teorisi üzerine düşünceler dikkate alındığında, soru doğru olmayan ve tamamen yanıltıcı şekilde biçimlendirileceğinden, kesinlikle hayır. Çünkü bazılarının devrim öncesi ve devrimin kendi içindeki belirli gelişmeler arasındaki ilişkiyle [birlikte] yorumladıkları şey, patlama olabilir, fakat hiçbir durumda patlamadan sonraki dinamikler, diğer bir deyişle, onun gelişimi, öne çıkan güçler, programlar, ideolojiler ve daha ileri hareket edenler, devrim oluşum grupları ve devrimin sonuçları değildir. Devrimin patlak verdiği o gün, Fransız Devrimi üzerine yaptığı kritik çalışmasında Furet’in bahsettiği gibi, yeni bir şey sunuldu: devrim, ‘daha önceki durumun tamamen biçimini değiştirdi ve bu durumun listesine kaydedilmemiş yeni tarihi hareket terimleri’ oluşturdu⁴⁹. Aynı devrim içerisinde, gerçek devrim olgularına bağlı süreçlerin nedenleri yaratılmıştır, fakat [bunların] izi devrim patlamasının nedenlerine [doğru] sürülemez veya bu çeşit nedenlerle uzaktan ilişkilendirilemez⁵⁰. Diğer bir deyişle, Türk egemenliği, birçok şeyi açıklar, ama her şeyi açıklamaz.

Farklı seviyelerde iç içe geçmiş anlaşmazlıklar ve rekabetler eninde sonunda Osmanlı İmparatorluğu dışında yaşayan Yunanlılar’dan veya Sırplar’dan yayılan devrim fikirlerinin anlayışını etkiledi. Özellikle Avrupa modeline göre ulus devlet fikri, yeni birleşim fikri olduğunu kanıtladı: bireysel özgürlükler ve yasal sigorta, onların umdukları gibi, garanti olacaktı ve

⁴⁹ Furet’in çalışması ile birlikte, R. D. Hopper’ın çalışması belki bu problemlere giriş olarak bahsetmiştir, R. D. Hopper, “Der revolutionäre Prozess”, U. Jaeggi –S. Papcke (ed.), *Revolution und Theorie I. Materialien zum bürgerlichen Revolutionsverständnis*, Frankfurt 1974.

⁵⁰ R. H. Davidson, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton 1963. D. Devereux, *The First Ottoman Constitutional period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament*, Baltimore, 1963. S. S. Shaw, “Some Aspects of the Aims and Achievements of the Nineteenth Century Ottoman Reformers”, W. R. Polk- T. L. Chambers (ed.), *Beginnings of Modernization in the Middle East. The Nineteenth Century*, Chicago-Londra 1968, s. 29 vb.

19. Yüzyıl Başlarındaki Devrimsel Başkaldırıların Problemi Üzerine

Türkiye’de ve diğer Avrupa ülkelerinde sosyal gruplar için ilk ve en öndeki hareket alanını açacaktı, –daha iyi işleri oldukça-, hareketlerini sınırlayan daha fazla yasal engellerle yüzleşiyorlardı.

Son olarak, araştırmanın ihmal ettiği sorunları bir kombinasyonunu vurgulamak istiyorum, çünkü bu tür soruların tarihin milliyetçi teolojisinde yeri yoktur. Eğer sadece görsel alanda kalıcı hale getirilirlerse ve diğer paralel gelişmeleri göz önüne alırlarsa, devrim olguları, ayaklanmalar ve ayrılıkçı hareketler, irredantizm ve kurtuluş savaşlarının uygun biçimde tarihi bakış açısından ortaya çıkması sağlanır: 20. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu reformlarının hikayesi Sırp ve Yunan ayaklanmasından başlayarak ilerlemiştir. 1826’da, Navarino’dan bir yıl önce ve Yunan bağımsızlık savaşından altı yıl sonra, –eylemleri Sırp ayaklanmasına şüphesiz katkıda bulunmuş olan!- Yeniçeri kuruluşunu kanlı bir şekilde çözen, imparatorluğun bir düşmanı değil, Sultan II. Mahmud’tu.

Etraflı sunumun⁵¹ ilk denemeleri ile birlikte, bizi daha ileriye yönlendirsin diye, bu noktada özellikle uygun yerel tarihi araştırmalar olacaktır ve bizler için bu çeşit çalışmaların ayrı ayrı mükemmel sonuçları bulunmaktadır. Devrim çevreleri ve hareketleri çalışması, ayaklanmaların nedenleri ve devrimlerin modern alternatif kararlarda yükselişi, hareket ve ideolojik çerçevenin farkları, olayı tarih öncelerinde zorlanmış indirgemeden korur ki buradan şiddet döngüsü veya “gereklilik”, “kaçınılmaz” veya devrimin “objektif tarihi kaçınılmazına” indirgenir.

Tarihçinin daha fazla bilinmeyene dayanan önceden yapılmış yorumlara ihtiyacı yoktur. Her yerde görülen kimliğin nevrozu, galibiyetlere, kahramanların yüceltilmesine ve tarihin basit manipülasyonuna neden olabilir, ama geçmiş düşünmede bu çeşit konumlandırmalar engeldir.

Dünyanın, devrimde ve karşıt-devrimde tarihin, kahramanların ve hainlerin, iyinin ve kötünün ilerlemenin ve tepkinin maniheist* ayrımı bilgiyi teşvik etmez. Tarihi araştırma, üretim ve diğer vatansız politik söylencelerin üretim sürecidir, fakat her zaman kritik bir öngörme ve geçmiş aydınlatmanın tek yoludur.

Eğer, devrim ayaklanmalarının ve Balkanlardaki 19. yüzyıl kurtuluş savaşları incelemesi, bilimsel teoriler statüsünde değer krizlerine girer, eğer teolojik niyetler ve ödünler nedenlerin soruşturmasını sınırlarsa ve argümanlar otorite tartışmasının temelini çürütürse, Furet’in ifade ettiği şekilde, tehlike açıktır, -ve bu uyarıyla noktalamak istiyorum: “Böylece onların içinde, bazen miras olarak, bazen geçmiş, bazen gelecek olarak, rastlamak ve hikayeyle

⁵¹ F. Furet, *Penser la Revolution*, age, s. 123.

* [Maniheism: 3. Yüzyılda İran’da kurulmuş düalist din].

biçimini değiştirmekle sorumlu, yani topluma ve pedagojinin etrafına bakan, devrimin ve karşıt-devrimin deveranı sağ kalır”. Devrimin her hangi bir diğer tarihi, diğer bir deyişle her hikaye, bu spontane kimlik mekanizmasından, doğru yorumlamaya görevlendirilmiş amaçlar ve değerlerle kaçmaya çalışır, bu ulusal-karşıtı devrim olayı nedeniyle: akıl yürütmenin “mantığı” mükemmeldir, çünkü mantıklı değildir, fakat yenilenmiş, resmi ve bundan böyle sert, ortak hafızayı pekiştiricidir.